Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

УДК 81'115
DOI https://doi.org/10.32782/2409-1154.2026.80.11

Крутъ О. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Донбаського державного університету
https://orcid.org/0000-0002-3288-4870

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФУНКЦІОНАЛЬНОГО НАПРЯМУ В МОВОЗНАВСТВІ

Анотація. Статтю присвячено становленню та розвитку функціональної лінгвістики у мовознавстві. Поширення принципів функціоналізму вважається однією із характерних рис сучасної науки про мову. Функціональний напрям ґрунтується на дослідженні мовних явищ за принципом «від функції до форми», розглядаючи мовні одиниці насамперед крізь призму їхньої комунікативної ролі. Досвід Празького лінгвістичного гуртка суттєво сприяв появі та теоретичному оформленню функціоналізму. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується інтенсифікацією розвідок із функціональної морфології, функціональної лексикології, функціональної граматики та функціонального синтаксису. Сучасна функціональна лінгвістика, інтегруючись із когнітологією, психолінгвістикою та комунікативною лінгвістикою, виокремлює три основні напрями: функціональну граматику, лінгвістичну прагматику та теорію дискурсу. У межах функціонального підходу до граматики виділяються концепції Празької лінгвістичної школи, системно-функціональна граматика М. Халлідея та американський дивергентний функціоналізм. Лінгвопрагматика, встановлюючи особливості взаємодії мовця, слухача та контексту, розрізняє поняття дейксису, пресупозиції, імплікатури, а також охоплює теорію мовленнєвих актів. Функціональні характеристики дискурсу як динамічного процесу мовленнєвої діяльності в реальному часі охоплюють аналіз мови в її цільовому призначенні, використання дискурсивних маркерів для структурування комунікації, а також диференціацію на усний і письмовий дискурси з притаманними їм специфічними правилами побудови. Особлива увага надається трикомпонентній моделі Т. А. ван Дейка, згідно з якою дискурс розглядається як єдність трьох вимірів: тексту (структура мови і вживання), соціального контексту (дії, соціум, влада) та когнітивних процесів (ментальні моделі, знання учасників). Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом окремих складників функціонального напряму в мовознавстві, зокрема функціональної граматики, лінгвістичної прагматики та дискурс-аналізу.

Ключові слова: функціональний напрям, мовознавство, функціональна граматика, лінгвістична прагматика, дискурс, дейксис, пресупозиція, імплікатура, теорія мовленнєвих актів.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна лінгвістика характеризується поширенням принципів функціоналізму. На відміну від структуралізму, що було зосереджено на внутрішній формі, функціональний напрям спрямовано на вивчення мови як динамічної системи засобів через її призначення. У межах функціоналізму першочерговими стають питання дослідження мови «від функції до форми», мови у дії на підставі принципу антропоцентризму, виокремлення тексту та / або дискурсу як основних об'єктів аналізу. На підставі принципу поля лексичні та граматичні одиниці об'єднуються у функціонально-семантичні поля (ФСП) часу, причини тощо. Для вираження думки обираються найбільш оптимальні мовні засоби у системі синонімів та альтернативних конструкцій. Сучасна функціональна лінгвістика базується на ученнях шкіл та теорій Празького лінгвістичного гуртка, когнітивної лінгвістики, функціональної граматики тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Появі та виокремленню функціональної лінгвістики сприяв «осередок» Празької функціональної лінгвістики, що передбачало аналіз функціональної природи мовних одиниць та й мови загалом, їхнього призначення тощо.

За останні десятиріччя з'явилась значна кількість функціональних досліджень, таких як: функціональна морфологія [1]; функціональний синтаксис [2]; функціональна лексикологія; функціональна граматика [3]; функціональна семантика; функціональна дискурсивна граматика [4] тощо.

Натепер функціоналізм спрямовано на аналіз комунікативної діяльності з урахуванням когнітивних процесів, психологічних механізмів та комунікативної взаємодії. Останнім часом функціональні аспекти лінгвістики поєднуються з когнітологією, психолінгвістикою, комунікативною лінгвістикою, прагматикою, дискурсом тощо. Мова розглядається як інструмент спілкування, де її структура підпорядкована комунікативним завданням [5].

Формування мети статті. Метою роботи є дослідити становлення та еволюції функціональної лінгвістики через аналіз її принципів, ролі прагматики та значення дискурсу. Досягнення мети передбачає розв'язання наступних завдань: 1) визначення засадничих принципів функціональної граматики, її основних понять; 2) встановлення ролі прагматики та лінгвістичної прагматики у функціональній лінгвістиці; 3) виявлення значущості дискурсу у розвитку функціонального напряму у мові.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Функціональна лінгвістика вивчає мову через її комунікативні завдання, її головними складовими є функціональна граматика, прагматика та аналіз дискурсу, які у сукупності пояснюють залежність форми мови від її реального використання у спілкуванні.

Функціональна граматика слугує для виокремлення конкретних комунікативних намірів певними граматичними струк-

турами та одиницями мови та для пояснення вибору певних форм щодо мети висловлювання [6].

Основними концепціями цього напряму є «від функції до форми», «граматика мовця» та «функціонально-семантичні поля (ФСП)». Функціональний підхід, на відміну від традиційної граматики, реалізується від наміру (ідеї) до засобів вираження. Граматика мовця пояснює доцільність використання певних конструкцій у процесів кодування думок. Мовні засоби поєднуються у ФСП на підставі їхніх значень (наприклад, поле часу, модальності, компаративності), на відміну від ЛСП.

Основними напрямками функціональної граматики вважаються Празька лінгвістична школа, системна функціональна граматика та американський дивергентний функціоналізм.

Представники Празької лінгвістичної школи (Р. Якобсон, М. Матезіус, М. Трубецькой) акцентують увагу на функціональному підході до мови, понятті актуального членування речення та мовній діяльності як системі засобів для вираження мети.

Теорія системної функціональної граматики, що була розроблена Майклом Халлідеєм, розглядає мову як систему соціальної взаємодії та виконання комунікативних функцій та досліджує, як само мова виконує соціальні функції.

Генеративна лінгвістика, основоположником якої є Н. Хомський, або теорія універсальної граматики, розглядає мову як систему вроджених біологічних структур головного мозку та встановлює спільні принципи побудови всіх людських мов. Згідно з цим підходом, існують загальні принципи та параметри, закладені в когнітивній системі людини, що забезпечує швидке засвоєння мови дітьми та здатність будувати безмежну кількість нових речень [7]. Універсальна граматика Н. Хомського та системна функціональна лінгвістика М. Халлідея репрезентують дві принципово різні лінгвістичні парадигми. На відміну від універсальної граматики, яка констатує, що мова – це автономна система абстрактних правил, системна функціональна лінгвістика розглядає мову як соціально сконструйований ресурс. У теорії Халлідея мова використовується з метою комунікації та повністю керується соціальними контекстами, в яких вона функціонує.

На відміну від традиційної граматики, що надає правила за формами слів і будовою речень, функціональна аналізує, як мова слугує для спілкування та передає значення у реальному житті. Основні відмінності лежать у фокусі уваги, напрямку аналізу та розумінні мовних одиниць. На відміну від традиційної, що вивчає будову слів «від форми до значення», функціональна граматика вивчає призначення мови «від значення до форми». Традиційна граматика розглядає правила поза живим спілкуванням, натомість у центрі уваги функціональної граматики ставиться контекст, ситуація спілкування та мета тощо.

М. Халлідей приділяє основну увагу факторам, якими зумовлено функціонування мовних форм. Функціональний підхід до явищ мови розглядається як інтерпретація рівнів тексту, системи як сукупності вибору для виокремлення того або іншого значення, елементи мовної структури. Мова за М. Халлідеєм розуміється як «відкрита система вибору засобів для вираження думок» [8]. Згідно з цим, розрізнюються три головних метафункції: ідеаційна (відображення досвіду); міжособистісна (соціальна взаємодія між людьми); текстуальна (побудова цілого зв'язного висловлювання). Будова речення досліджується через його використання у контексті.

Функціональна граматика Джеймса Мартіна (J. R. Martin) та Клер Пайнтер (Clare Painter) є подовженням ідей М. Халлідея, вивчає мову як систему вибору значень для спілкування в суспільстві. Мова зосереджена на ідейній (experiential), міжособистісній (interpersonal), текстовій (textual) функціях слугує для виконання конкретних дій, досягнення цілей у суспільстві. Мартін і Пайнтер розширили граматику до аналізу жанрів як соціальних практик [9].

За своїми комунікативними й синтаксичними ролями всі слова розподіляються на чотири групи: номінативна, вербальна, ад'єктивна та препозитивна. У функціональній граматиці базовими складовими актуального членування речення (текстуальної метафункції мови) є тема та рема, де тема є вихідним пунктом і відомою інформацією, а рема – ядром повідомлення та новою інформацією. Залежно від контексту та мети спілкування тема та рема беруть участь в організації висловлення.

У вітчизняному мовознавстві висувається функціональна граматика І. Р. Вихованця, що вивчає мовні одиниці від значення до форми, розглядаючи їхні ролі та зв'язки в реальному мовленні [10].

Прагматика лежить в основі аналізу намірів (інтенцій), мети спілкування, встановлює взаємодію слухача та контексту [11], де інтенція (намір) мовця репрезентується проханням, наказом, попередженням, похвалою чи вибаченням. За метою спілкування відправник прагне досягти бажане: отримати згоду, викликати емоцію, змінити чиюсь поведінку. У контексті враховуються соціальні ролі співрозмовників, їхні спільні фонові знання та передумови (пресупозиції).

Сучасна ***прагматика*** взаємодіє з соціолінгвістикою, психолінгвістикою, теорією мовленнєвих актів, лінгвістикою тексту, дискурсивним аналізом, когнітивною лінгвістикою, комунікативною лінгвістикою тощо. Ф. С. Бацевич розрізнює ***лінгвістичну*** *(синтаксис, семантика) та* ***нелінгвістичну прагматику*** *(принципи дискурсу, контекст)* [12, с. 29–37]. ***Лінгвістична прагматика*** охоплює поняття ***дейксису*** та його різнотипи (персональний (особовий), темпоральний, просторовий (локальний), дискурсивний, соціальний), ***пресупозиції*** та їхні типи (екзистенційні, фактичні, лексичні, структурні), ***імплікатури*** (розмовні, конвенційні), ***теорію мовленнєвих актів*** (локуція, іллокуція, перлокуція), ***теми-реми*** тощо.

Розглянемо деякі із них. В англійській прагматиці ***дейксис*** – це вказівка на особи, місця, час або події відносно ситуації спілкування та мети мовця. Основними типами дейксису в англійській мові є ***персональний*** (*personal deixis*), що вказує на учасників розмови (пор. *I, you, he, she, we, they*), ***просторовий*** (*spatial deixis*): встановлює місце об'єкта чи особи щодо мовця (наприклад, *here, there, this, that*), ***часовий*** (*temporal deixis*): показує час події відносно моменту мовлення (*now, then, yesterday, tomorrow*). ***дискурсивний*** (*discourse deixis*): засвідчує частину тексту або розмови, про яку йшлося (пор. *the next chapter, as said before*). ***соціальний*** (*social deixis*): зазначає соціальні ролі або статус між учасниками (наприклад: звертання *Sir, Madam, Professor*) [13].

Пресупозиція (приховане знання) є істинною для сенсу речення. ***Екзистенційні*** (Existential) знаходять підтвердження в існуванні об'єктів або людей, про які йдеться в реченні (наприклад: *John's car is new* припускає, що «*у Джона є машина»* (= *John has a car*). ***Фактичні*** (Factive) визначаються

у розумінні істинності певного факту, після слів *knew, realized, glad* (e.g. *She realized he was lying*, допускає що «*він справді брехав*» (= *He was lying)*. ***Лексичні*** (Lexical) вказують на те, що значення певного слова має приховане повторення або іншу дію: *stop, start, again*, наприклад: «*He stopped smoking*», вважається, що *«він раніше курив»* (= *He used to smoke*). ***Структурні*** (Structural) підкреслюють, що граматична будова питання чи речення підказує певну правду через слова *who, when, where*: наприклад, *When did you leave?* допускає, що *«ви таки пішли»* (= *You left*).

Згідно з теорією Джона Серля розрізнюються 5 основних типів ***мовленнєвих актів***: ***асертиви*** (твердження), ***директиви*** (спонукання), ***комісиви*** (зобов'язання), ***експресиви (***вираження почуттів), ***декларативи*** (оголошення).

Розвиток прагматики як функціональної перспективи мови сприяє не тільки опису дискурсивних категорій, але й вивченню проблематики породження та розуміння текстів.

Поняття **дискурсу**, що було введено у науковий обіг З. Харрисом у 50-роки XX століття, розглядається у контексті супроводжуючої соціокультурної ситуації [14] та є мовленням, зв'язним текстом у сукупності із соціокультурними, психологічними та іншими позамовними чинниками.

Основними характеристиками дискурсу є єдність тексту та контексту, динамічність та вплив на реальність. **Дискурс** складається із тексту (лінгвістично видимої частини дискурсу) та екстралінгвістичних факторів (мети, віку, статусу учасників, ситуації тощо). Завдяки динамічності або процесу мовленнєвої дії, дискурс бере активну участь у конструюванні соціальних відносин та норм. Щодо позамовних (екстралінгвістичних) факторів, виокремлюються соціокультурні, психологічні, ситуативні.

На відміну від тексту (статичного результату або системи), **дискурс** – це динамічний процес мовленнєвої дії у реальному часі. Згідно з комунікативною ситуацією включає ролі учасників, час, місце та мету висловлювання. З боку прагматичного аспекту, охоплює інтенцію (намір) мовця та реакцію слухача. Функціональні особливості англомовного дискурсу включають аналіз мови крізь призму її призначення (інформативного, регулятивного чи емоційного).; використання дискурсивних маркерів (наприклад, *well, you know, actually*) у структуруванні розмови; розподіл на усний (діалогічний) та письмовий (монологічний/академічний) дискурси з різними правилами побудови тощо.

Особливої уваги заслуговує сучасна теорія дискурсу, згідно з якою трикутна модель Т. А. ван Дейка об'єднує когніцію (пізнання і розуміння), суспільство (соціальний контекст) та дискурс (текст, розмова) у єдину систему [15]. Саме така модель пояснює відображення мовою мислення та формування соціальних зв'язків через владу та ідеологію, де когніція як міст між макро- та мікрорівнем, є тим елементом, що з'єднує індивідуальний текст (мікро) із глобальною структурою суспільства (макро).

Аналіз контекстуального виміру (за трикомпонентною моделлю Т. А. ван Дейка) досліджуваної фрази "*We must secure our borders against the overwhelming influx of illegal entities to protect our citizens' jobs and native culture*" [16] свідчить про наявність чіткої асиметрії влади. Промовець використовує свій високий інституційний статус для трансляції ідеологічних фреймів через медіаплатформи, маніпулюючи суспільною думкою в період міграційної криз. Такий дискурсивний контекст фіксується і на рівні офіційних державних рішень, наприклад, в указі Securing Our Borders (2025), що легітимізує посилення контролю.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Таким чином, функціональна лінгвістика, основними складовими якої є функціональна граматика, лінгвістична прагматика, дискурс, вважається одним із сучасних лінгвістичних досліджень, що дозволяє вивчити мову «від функції до форми». Сучасні теорії розширюють поняття функціональної граматики, прагматики, дискурсу. Перспективи дослідження спостерігаються у поглибленому аналізі складових функціональної лінгвістики: функціональної граматики, лінгвістичної прагматики та дискурс-аналізі.

Література:

1. Загнітко А.В. Основи функціональної морфології української мови : Навч. посіб. для вузів. К. : Вища шк., 1991. 77 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Наукова Думка, 1992. 221 с.
3. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional grammar / M.A.K. Halliday. L. : Edward Arnold, 1990. 387 p.
4. Hengeveld Kees, Mackenzie J. Lachlan. Functional Discourse Grammar : A Typologically-Based Theory of Language Structure. Oxford : Oxford University Press, 2000. 503 p.
5. Солдатова Л. П. Функціональна сутність поняття «мова» у дослідженнях М. Халлідея. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2024. 70. С. 103–106.
6. Smirnova E., Mortelmaans T. Funktionale Grammatik. Konzepte und Theorien. Berlin / New York : de Gruyter, 2010. 250 S.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ : Академія, 2006. 463 с.
8. Bakuuro J. Demystifying Halliday's Metafunctions of Language. International Journal of Language and Literature. 2017. Vol. 5, No. 2. P. 211–218. URL: https://ijll.thebrpi.org/journals/ijll/Vol_5_No_2_December_2017/21.pdf. (дата звернення: 04.08.2026)
9. Martin J. R., Matthiessen Christian M. I. M., Painter Clare. Working with Functional Grammar. Arnold, 1997. 306 p.
10. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. для студ. філол. ф-тів вузів / І. Р. Вихованець; голов. ред. М. С. Тимошик ; ред. Л. Л. Щербатенко. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
11. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики. Київ : Академія, 2011. 304с.
12. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: (монографія) / Бацевич Ф. С. Львів : ПАІС, 2010. 336с.
13. Valeika L., Verikaite D. An Introductory Course in Linguistic Pragmatics. Vilnius: VPU, 2010. P. 161
14. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. К. : АртЕк, 1998. 336 с.
15. Ван Дейк Т. А. Дискурс і влада / пер. з англ. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2014. 352 с.
16. Securing Our Borders: Presidential Action / The White House. 2025. URL: https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/securing-our-borders/ (дата звернення: 06.08.2026)

Krut O. The emergence and development of the functional approach in linguistics

Summary. The article is devoted to the formation and development of functional linguistics. The expansion of functionalist principles is considered as one of the defining features of contemporary linguistics. The functional approach is based on the study of language from function to form, examining linguistic units primarily through their communicative role. The experience of the Prague Linguistic Circle significantly contributed to the emergence and theoretical establishment of functionalism. The current stage of linguistic development is characterized by an intensification of research in functional morphology, functional lexicology, and functional syntax. Modern functional linguistics, integrating with cognitive science, psycholinguistics, and communicative linguistics, distinguishes three main subfields: functional grammar, linguistic pragmatics, and discourse studies. Within the functional approach to grammar, the concepts of the Prague Linguistic School, M. Halliday's systemic functional grammar, and American divergent functionalism stand out. Linguistic pragmatics, establishing the interaction between the speaker, the listener, and the context, distinguishes the concepts of deixis, presupposition, implicature, and encompasses the speech act theory. The functional characteristics of discourse as a dynamic process of real-time speech activity include the analysis of language through its purposeful function, the use of discourse markers in structuring conversation, and the division into oral and written discourse with their specific structural rules. Particular attention is paid to T. A. van Dijk's three-component model, according to which discourse is viewed as a unity of three dimensions: text (language structure and usage), social context (actions, society, power), and cognitive processes (mental models, participants' knowledge). Future research perspectives are associated with an in-depth analysis of individual components of the functional approach in linguistics, particularly functional grammar, linguistic pragmatics, and discourse analysis.

Key words: functional approach, linguistics, functional grammar, linguistic pragmatics, discourse, deixis, presupposition, implicature, speech act theory.

Дата першого надходження статті до видання: 07.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 05.11.2026